

Mgr. Zuzana Kalinová

Vývojová linie slovesných adjektiv

(oponentský posudek na disertační práci)

Předložená disertační práce Mgr. Zuzany Kalinové se zabývá tvořením a užíváním deverbálních adjektiv v češtině doby barokní, národního obrození a obrozeného národa až do počátku 20. století (r. 1918). Základní metodou práce je zkoumání, v němž se snoubí přístup diachronní a synchronní. Výsledky takového zkoumání mají význam primárně pro diachronní slovtvorbu, resp. o širším pojetí i pro mluvnici češtiny, přesahují však i do bádání v oblasti současné slovtvorby.

Text je rozdělen do devíti kapitol a Závěru. Názvy jednotlivých kapitol (počínaje třetí a konče osmou kapitolou) odpovídají názvům slovtvorných kategorií adjektiv. Práce má dobrou logickou strukturu. Autorka zkoumá tvorbu a užívání adjektiv slovtvorných typů příslušných slovtvorných druhů adjektiv v diachronní kontinuální linii počínající v době barokní a končící na počátku 20. stol. Rozdělení zkoumání do tří časových období považuji za vhodné, neboť umožňuje postihnout specifika tvorby a užívání adjektiv v každém z uvedených časových období a dále srovnat v chronologickém pohledu produktivitu a vývoj příslušných slovtvorných typů. Všechna tři časová období jsou významnými epochami vývoje české společnosti, u třetího období si žádá bližší vysvětlení stanovení spodní hranice (tj. roku 1840), stanovení horní hranice je dáno vznikem ČSR.

První kapitolou práce je *Teoreticko-metodologická část* (s. 10–33). Autorka v ní přibližuje teoreticko-metodologické zakotvení své práce, které vychází primárně ze studia mluvnických a lexikografických popisů češtiny příslušných časových období, stejně tak i z odborných studií pojednávajících o dílčích jazykových jevech. V autorčině zkoumání se propojuje studium diachronie a synchronie zkoumaných jevů i se zřetelem k výběru užití odborné literatury.

Vymezení jednotlivých druhů deverbativních adjektiv předkládá autorka v druhé kapitole (s. 34). Autorka následně rozlišuje tyto druhy slovesných (deverbálních) adjektiv: procesuální adjektiva (odpovídají jejich současnému vymezení), rezultativní, pasivní a aktivní adjektiva (obě skupiny odpovídají jejich současnému vymezení), dále adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje (odpovídají v současnosti charakterizačním dějovým adjektivům), adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem (odpovídají v současnosti adjektivům pasivní nemožnosti) a adjektiva účelová (jejich vymezení je v souladu s dnešním stavem). Autorčiny užití názvy druhů deverbativních adjektiv vycházejí z terminologie uplatňované v diachronním zkoumání (viz např. Šlosarova kapitola *Slovtvorba v Historické mluvnici češtiny*).

Vlastní analytická část práce začíná třetí kapitolou (s. 34–60), v níž autorka zkoumá tvorbu a užívání procesuálních adjektiv transpozičního onomaziologicko-relačního typu tvoření s rozšířenými sufixy *-íci*; *-ající*, *-ející*, *-oucí* v době barokní, národního obrození a

v letech 1840–1918. Kladem práce je využití tištěných i elektronických pramenných (LD, ČNK) i odborných (IJP) zdrojů a i následné ověřování věrohodnosti lexikálního materiálu zaznamenaného v elektronických zdrojích v tištěných textech.

S metodologií výběru primárních zdrojů se v zásadě ztotožňuji, použito bylo i množství sekundárních pramenných zdrojů. Vyzdvihnout lze přehled pojetí deverbálních adjektiv v českých mluvnicích od 16. století až do současnosti. Za dobré řešení považuji eliminaci excerpce výrazů z poetických textů. Přesto však i excerpce prozaických textů literárních autorů v sobě nese jistá úskalí. Získané výrazy mohou být projevem autorovy osobité invence (a být tudíž neuzuální, zvláště jedná-li se o autora a texty uměleckého charakteru), oproti tomu však mohou naznačovat vývojové tendence ve slovní zásobě příslušného časového období. Problémem zkoumání jazyka (a řeči) v předcházejících časových obdobích (až do doby novočeské) je nemožnost přesného stanovení závazné normy v jednotlivých strukturních plánech jazyka a také v pravopisu, o čemž svědčí značná rozkolísanost pravopisné (a i hláskové) a slovtvorné podoby mnohých uváděných příkladů. Vzhledem k výše uvedené tak kvantitativní údaje uváděné v závěru každé z analytických kapitol mají zjevně jen orientační charakter, což autorka sama naznačuje (mj. na s. 57).

Autorce se podařilo zachytit pravopisnou rozrůzněnost některých typů slovesných adjektiv a rovněž i jejich starší významy (pokud se liší od dnešních), tím se jí podařilo postihnout formální i sémantickou vývojovou linii slovesných adjektiv a jejich usouvztažněním tak získat slovtvornou vývojovou linii zkoumaného souboru adjektiv. Hypotézy (s. 33) jsou formulovány logicky, vycházejíce z předchozí autorčiny znalosti odborné literatury zpracovávaného tématu.

Kapitola *Procesuální adjektiva* (s. 34–60) potvrzuje očekávané závěry, že většina adjektiv tohoto druhu vznikla již ve staré češtině, a že spolu s rezultativními pasivními adjektivy nejfrekventovanějším druhem adjektiv. Nejfrekventovanějšími slovtvornými typy jsou adjektiva s rozšířenými sufixy *-ící*, *-ající*. Tato skutečnost vyplývá z frekvenčního statusu a produktivity příslušných motivujících sloves 3., 4. a 5. třídy (podle prezentního kmene).

Kapitola *Rezultativní pasivní adjektiva* (s. 61–82) potvrzuje jejich centrální postavení mezi slovesnými adjektivy z hlediska produktivity, a to ve všech zkoumaných časových obdobích. Autorka se správně zaměřila na excerpce verbálních adjektiv transpozicičního typu tvoření na rozdíl homonymních (polysémných) adjektiv charakterizačních představujících již významovou změnu a netvořících se paradigmaticky. Tvoření homonymních charakterizačních adjektiv je ovlivňováno vnějšími faktory. Tato adjektiva vznikají nejčastěji sémantickými posuny forem paradigmaticky tvořených. Existence těchto dvou typů adjektiv homonymních však poněkud znejasňuje hranici mezi paradigmatickým a neparadigmatickým tvořením.

Následující kapitola se věnuje rezultativním aktivním adjektivům (s. 83–95). Tato adjektiva se utvářejí jako výsledky sémantických změn aktivních verbálních adjektiv. Ta se tvoří transpozicí kategorie děje do slovnědruhové povahy, avšak spíše neparadigmaticky. Neparadigmatické je i tvoření homonymních charakterizačních adjektiv se sufixem *-l(y)*. Do této kapitoly byla zařazena i aktivní procesuální adjektiva pro předčasný děj, tj. se sufixem *-(v)ší-*.

Ta se však tvoří paradigmaticky, jakkoli je jejich výskyt v současném úzu nízký. Potvrdil se předpoklad, že se budou vyskytovat až v době NO a že jejich výskyt bude nízký. Domnívám se ovšem, že tento typ adjektiv měl být spíše zařazen do kapitoly o procesuálních adjektivech, neboť jde o transpozici typ tvoření ve srovnání s charakterizačními rezultativními aktivními adjektivy, které (i podle většiny autorčiných vyexcerpovaných příkladů) představují mutační typ tvoření.

Kapitola pojednávající o adjektivech vyjadřujících neaktuální vykonávání děje prokazuje, že produktivně se tvoří a frekventovaně užívají charakterizační adjektiva se sufixy *-avý, -ný, -ivý, -atý* (viz s. 96–122).

Další kapitola (*Adjektiva s významem potenciálního zasažení dějem*, s. 123–138) ukazuje, že produktivními sufixy při tvoření adjektiv této slovotvorné kategorie jsou v současné češtině *-(i)telný* a *-ný* (včetně frekventovaně tvořených a užívaných negovaných podob). Současně výklady poukazují i na skutečnost, že starší varianta uvedeného sufixu *-(i)tedlný* postupným vývojem češtiny ustoupila z jejího úzu i normy. Sufix *-(i)tedlný* je v současné češtině neproduktivní.

Kapitola *Účelová adjektiva* (s. 139–146) verifikuje platnost hypotézy, že se v současnosti netvoří účelová adjektiva s kmenotvornými sufixem *-nou-* a že občas mohou formálně splývat adjektiva procesuální a účelová. Naopak se nepotvrdil předpoklad, že se účelová adjektiva s kmenotvorným sufixem *-ova-* budou tvořit až od konce baroka.

Kapitola *Adjektiva s neproduktivními sufixy* (s. 147–152) se zabývá neproduktivními slovotvornými sufixy adjektiv *-ný, -mý, -ký*. Ověřuje mj. i platnost hypotézy, že se jedná v současnosti o neproduktivní typ adjektiv a že frekvence těchto adjektiv v úzu nebude vysoká. Tato hypotéza se potvrdila vyjma frekvence adjektiv *známý, těžký, horký*.

Autorka se oproti pojetí zvláště synchronních popisů slovotvorného systému češtiny rozhodla neexcerpovat adjektiva široce dějově vztahová. Důvodem byla zřejmě možnost jejich paralelní motivace – slovesem i substantivem slovesného původu. V práci se o této slovotvorné kategorii adjektiv autorka nezmiňuje.

Devátá kapitola (s. 147–152) zahrnuje tvoření a užívání adjektiv s neproduktivními sufixy *-ký, -mý, -ný*. Tato kapitola představuje některá adjektiva s uvedenými sufixy ještě s původními významy a naznačuje postupné formování významů dnešních. U adjektiv se sufixy *-mý* a *-ný* můžeme konstatovat, že povědomí o jejich motivaci slovesem je již méně či více zastřené (srov. zvláště *zřejmý, povědomý, lakomý, pitomý; chytrý, kyprý*), neboť příslušná motivující slovesa se buď v současné češtině již nevyskytují, nebo je jejich formální podoba od adjektiv dosti odlišná. Tato adjektiva se v současných mluvnících klasifikují jako adjektiva charakterizační dějová (*lakomý, chytrý, kyprý*), nebo jako pasivní nerezultátová (*známý, vědomý, zřejmý, pitomý*).

Následuje *Závěr* (s. 153–163), v němž autorka shrnuje zjištění z jednotlivých analytických kapitol své práce. Získané výsledky autorka vhodně ilustruje grafy. V této souvislosti by pro zvýšení recepčního komfortu bylo dobré i výsledky v závěru některých

analytických kapitol takto vhodně ilustrovat. Poněkud problematické a ne zcela přehledně kompozičně uspořádané je tematické členění závěru práce. Řazení tematických odstavců odpovídá sledu hypotéz? Nebo sleduje nějaké jiné kritérium (a jaké?). Vhodnější by bylo stručnější pojetí závěru (zde dokonce 11 stran textu!) a jeho přehlednější tematické členění.

Kladem práce je využití obsáhlého spektra primárních a sekundárních pramenů, stejně tak i bohatého souboru odborných studií, gramatických a lexikografických popisů češtiny, reflektujících diachronii i synchronii tvoření a užívání deverbálních adjektiv v češtině. Autorka připojila i rejstřík užitých adjektiv v textu, což významně zvyšuje čtenářský komfort.

Po stránce jazykové je práce na dobré úrovni. Disertantka prokázala schopnost napsat vědecký odborný text na požadované úrovni. Stylizační nedopatření jsou nečetná, srov. *podstatnou roli v této záležitosti* (s. 15), *co se týče* (s. 20, 25, 135), *v neposlední řadě* (s. 11), taktéž nedopatření terminologická – *slovní základ* (s. 14, přesněji slovotvorný základ), slovesná substantiva na *-el* (s. 21, lépe substantiva se sufixem *-tel*, resp. *-itel*).

Po stránce formální i obsahové je předložená disertační práce Mgr. Zuzany Kalinové na velmi dobré úrovni. Předloženou disertační práci považuji za přínosnou a doporučuji ji k obhajobě před komisí pro obhajobu disertačních prací doktorského studijního programu *Český jazyk* na FF JČU v Českých Budějovicích.

Prosím autorku u obhajoby o zodpovězení výše uvedených otázek a podnětů naznačených v textu posudku.

doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D.

Katedra bohemistiky PF UJEP

oponent

V Ústí nad Labem dne 29. listopadu 2019